

Výuka latiny studentů Fakulty restaurování

Tomáš Kupka, Fakulta restaurování Univerzity Pardubice

KLÍČOVÁ SLOVA

výuka latiny – latina v restaurátorské praxi – latina pro restaurátory – latinské nápisy – latina na uměleckých dílech

KEY WORDS

Teaching Latin – Latin in restoration practice – Latin for restorers – Latin inscriptions – Latin on works of art

TEACHING LATIN TO RESTORATION FACULTY STUDENTS

The aim of this article is to outline the purpose and process of implementing Latin teaching for Bachelor's degree courses at the Faculty of Restoration, University of Pardubice. In the first section, the reasons for studying Latin and the future application of acquired knowledge in the practical sphere are defined. The second section is devoted to the analyses of syllabus content and teaching methodology. Additional illustrative samples of selected Latin grammar and lexicon complement the text.

Obr. 1 Freska ze Sant Climent de Taüll, detail s latinským textem. Foto autor

Obr. 2 Palazzo Vecchio, Florencie, detail nástěnné malby s latinským textem. Foto autor

1. ÚVOD

Latinský jazyk, dnes trochu neprávem označovaný jako „mrtvý“, je trvalou součástí našeho kulturně-historického prostředí. Označení „mrtvý“ tradičně vychází z představy, že tímto jazykem se dnes nekomunikuje, proto zůstává strnulý a „zakonzervovaný“, nereflektuje potřeby současné komunikace, resp. komunikace od dob následujících po období humanismu¹. Toto vnímání současné podoby latiny však není přesné. Latina i dnes zůstává komunikačním kódem, byť jen marginálním, např. ve Vatikánu², komunikovat v latině se učí i studenti klasické filologie na tuzemských, evropských i světových univerzitách.

Běžný člověk má zkušenosti především s psanou formou tohoto románského jazyka. Skrze latinu ke čtenáři promlouvají památky hmotné i nehmotné kultury v podobě nápisů na artefaktech, knižních a listinných textů, prostřednictvím latinské terminologie mnoha vědních oborů, mouder latinských přísloví apod. Není proto třeba zdůrazňovat užitečnost její alespoň základní znalosti a nutnost studia v případě těch, kteří se s latinou budou ve své profesi setkávat.

Předkládaný článek rámcově prezentuje smysl a průběh výuky latiny na Fakultě restaurování Univerzity Pardubice. První část je reflexí nad využitím znalostí tohoto jazyka v restaurátorské praxi, druhá část je zaměřena především na výuku jako takovou, deskripci syllabu a metodologie výuky.

Obr. 3 Vyšehradský hřbitov, Praha, detail hrobky s latinským textem. Foto autor

1 | Období humanismu je poslední velkou epochou, ve které se intelektuálové snaží o udržení latiny jako mezinárodního (tzv. vehikulárního) jazyka.

2 | Městský stát Vatikán je dnes jediným státem na světě, jehož úřední jazyk je latina. Díky svému praktickému použití se latina stále vyvíjí, především v oblasti lexika, které je neustále rozšiřováno o novotvary (viz lexikum prezentované např. na webu *Latinitas Recens* (http://latinlexicon.org/latinitas_recens_latine.php)).

2. LATINA V RESTAURÁTORSKÉ PRAXI

Zařazení základů latiny do studijních plánů studentů restaurátorských oborů je zcela pochopitelné. Již během studia se s latinskými zkratkami, jednotlivými slovy či souvislejšími texty studenti často setkávají např. při studiu dějin umění, kde se latina objevuje na dvojrozměrných i třírozměrných uměleckých dílech, na kterých se učební látka prezentuje.

S latinou se však studenti setkávají především při vlastním restaurování. Pokud je latinský text na restaurovaném objektu umístěn, zahrnují jej studenti do umělecko-historického průzkumu a nápis se pokoušejí podrobně analyzovat, neboť může být nositelem zásadní informace. Z textu, pokud jde o epigrafické památky, lze například vyčíst účel díla, informace o autorovi, zadavateli či „sponzorovi“, o období vzniku v podobě letopočtu nebo chronogramu³ apod. V případě latinsky psané literatury (listin, knih) je v latině celý obsah, který studenti detailně znát nepotřebují, základní informace o autorovi, názvu díla a rámcovém obsahu však pro ně důležité jsou.

Latinské texty lze nalézt na památkách od starověku až po 21. století, lokalizace je determinována geograficky pouze částečně. Relikvy ve formě archaické a klasické latiny samozřejmě nejčastěji objevíme v oblasti s mocensko-kulturním vlivem římského impéria, fragmenty z této a pozdějších dob jsou však rozestry po celém světě. Podobně tomu je u sakrálních památek rozšiřujících se spolu se šířením křesťanství. Latinské nápisy na novověkých a moderních památkách mají často podpořit klasické (dokonalé, vrcholné) zpracování objektu či dodat vážnost obsahu a významu publikovaného textu.

K detailnímu sémantickému průzkumu znalosti nabyté v hodinách výuky latiny studentům nestačí. Limitní je rozsah učiva, který jsou schopni si během pouhých dvou let osvojit. Jsou proto vedeni k tomu, aby byli schopni slova (příp. zkratky) rozeznat, odhadnout jejich gramatický tvar a případně s pomocí slovníku určit význam, ze kterého může vyplynout informace důležitá pro závěry umělecko-historického průzkumu. Jistou výhodou a podporou pro pochopení obsahu sdělení může být skutečnost, že mnoho výrazů (zkratky, zkratková slova, jednotlivá slova v různých gramatických tvarech apod.) se na nápisech často opakují⁴. Pokud si jednou studenti jejich význam zapamatují, smysl textu s těmito „záchytnými“ jednotkami snáze odhadnou.

V praxi však studenti restaurování čelí, kromě omezeného rozsahu učiva, též dalším bariérám v porozumění písemnému sdělení. Mezi ty nejčastější patří neúplnost či nečitelnost textu. Nápis je často natolik poškozený, že jako celek nelze text přeložit a zbývá pouze možnost hledat odkaz na text v historických pramenech vážících se k restaurované památce, které však též nemusí existovat. Pokud restaurátor v textu rozezná citát z Písma či jiného literárního díla, může mu být původní text nebo jeho překlad částečnou pomocí.

3 | Příkladáme pro příklad nápis z Morašic (okres Chrudim) a Karlova mostu (Praha) z podstavce sochy sv. Jana Nepomuckého.

Morašice: *Patrono sVo ple erlgl et statVlt IosephVs gebharDt CVratVs MorasslCensls* (majuskulemi je v tomto přepisu zvyrazněný chronogram vážící se k roku 1732)

Praha: *DIVO IOANNI NEPOMUCENO ANNO MCCCLXXXIII EX HOC PONTE DEIECTO EREXIT MATHIAS L. B. DE WUNSCHWITZ ANNO MDCLXXXIII*

4 | Pro příklad uvádíme náhodný výběr různých kategorií slov: zkratky (IHS, INRI), substantiva propria např. antroponyma (MARIA, CHRISTUS, IOHANNES, ANNA, CAROLUS, FRANCISCUS apod.), toponyma (BOHEMIA, PRAGA apod.), substantiva apelativa (ANNUS, DEUS, SPIRITUS, FILIUS, TRINITAS, URBS, HONOR, OPUS, IMPERATOR apod.), adjektiva (SANCTUS, PIUS, DIVUS, GLORIOSUS, OMNIS), pronomina (NOSTER, TUUS, SUUS, NOS, EGO, TU, QUIS, HIC, ISTE), číslovky (MDCCVIII, PRIMUS, ALTER), slovesa (ESSE, LAUDARE, DEFENDERE, PONERE, LIBERARE, ERIGERE, DARE, FACERE apod.), adverbia (BENE, MALE, CLARE) spojky (ET, QUIA, ATQUE, UT, ITAQUE), předložky (CUM, IN, AD, AB, ANTE, POST apod.)

3. VÝUKA LATINY, SYLABUS, METODA

Latina je jedním ze čtyř jazyků⁵ vyučovaných na Fakultě restaurování. Je součástí učebních plánů od založení školy v roce 1993, tehdy Soukromé školy restaurování a konzervačních technik v Litomyšli. Samotnou výuku poprvé absolvovali žáci ve druhém ročníku SŠRKT ve školním roce 1994/95. Během let se několikrát měnil ročník, ve kterém se předmět vyučoval, i hodinová dotace.⁶ V současné době se latina vyučuje ve druhém a třetím ročníku (3.–6. semestr) bakalářského studijního programu s dotací jedné vyučovací hodiny týdně. Je rozvrhovaná do teoretických týdnů, tj. ve čtrnáctidenních cyklech, a fakticky je tak vyučována ve dvouhodinových blocích.

Úspěšné splnění studijní povinnosti znamená absolvovat po 3. a 5. semestru zápočtový test minimálně na 70 %, po prvním roce studia latiny a na závěr studia studenti skládají písemnou zkoušku, jejíž cut-off score je též 70 %. Zadáni obsahuje práci s gramatickými tvary (převod do opačného čísla, příp. rodu, deklinace a konjugace slov), překlad z latiny do češtiny, výpočet chronogramu apod.

Ke studiu mají studenti k dispozici studijní materiál v podobě dvoudílných skript vydaných za finanční podpory projektu OP VK.⁷ Základem skript je první díl obsahující 26 kapitol s učební látkou, cvičnými texty a seznamem často používaných latinských zkratk. Druhý díl obsahuje klíč ke gramatickým cvičením, příklady zápočtových testů s řešením, přehled probírané latinské morfologie v tabulkách, souhrn povinné slovní zásoby a latinsko-český slovník.

Struktura každé výkladové lekce je vždy koncipována stejně. Zvolená metoda je vhodná i pro samouky, protože jednotlivá gramatická látka je vysvětlována po jednotlivých krocích, za každým dílčím krokem následuje drobné mechanické cvičení, na kterém si student může ihned vyzkoušet zvládnutou učební látku. Jednotlivá gramatická látka logicky navazuje na předešlou a postupně se „nabaluje“ od jednoduššího ke složitějšímu⁸. Závěr každé lekce tvoří úlohy k procvičování probraného učiva a rozšiřující úlohy určené k práci se slovníkem.

Po úvodní lekci se stručným nástínem historického vývoje latiny následuje úvod do latinské gramatiky, konkrétně úvod do latinské abecedy, výslovnosti hlásek a přízvuku. Ještě před samotným výkladem prvního gramatického tématu (jednotlivá gramatická témata jsou řazena od třetí kapitoly) se studenti ve druhé kapitole seznámí s obecným systémem latinské gramatiky. Je jim prezentována základní gramatická terminologie, systém deklinace jmen i konjugace sloves. Zásadní informaci zde prezentovanou je podoba tradičního slovníkového zápisu, který je zcela odlišný od slovníkového zápisu hesel jiných cizích jazyků.

Obsahem výuky je prezentace základů gramatiky a lexika latiny na pozadí reálného, historického a kulturního kontextu. Studenti se dle středoevropské tradice učí středověkou výslovnost, jsou však zároveň upozorňováni na případné rozdíly ve výslovnosti jiných, především států jižní a jihozápadní Evropy⁹. Výslovnost je procvičována zároveň se správným

5 | Povinně se vyučuje anglický a latinský jazyk, ve formě volitelného předmětu se dále studentům nabízí italština a němčina.

6 | Z počátku se latina na škole vyučovala ve druhém ročníku, později byla přesunuta do prvního ročníku s dotací dvou hodin týdně. Na začátku druhého desetiletí (v roce 2011) byla přesunuta do druhého a třetího ročníku se stejnou hodinovou dotací (tzn. dvě vyučovací hodiny týdně), od roku 2012 se snížila hodinová dotace na polovinu.

7 | KUPKA, Tomáš. *Základy latiny pro restaurátory 1. a 2. díl*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2009; vydáno v rámci projektu Restaurátoři pro evropskou praxi – Inovace bakalářského studijního programu Fakulty restaurování, reg. č. CZ.1.07/2.2.00/07.0140

8 | V případě sloves je postup následující: definuje se konjugace a základní znak přináležitosti k dané konjugaci. Představí se slovníkový zápis, tvar prezentního kmene a infinitivu aktivního, od kterého se následně vytvoří infinitiv pasivní. Forma prezentního kmene se dá do souvislosti s imperativem singuláru a vysvětlí se princip tvorby imperativu plurálu. Poslední část výkladu se týká konjugace v daném čase, způsobu, čísle a rodu. V případě jmen výklad postupuje od prezentace deklinací, je definován základní znak přináležitosti jména (substantiva či adjektiva) k dané deklinaci, poté se vylouží způsob tvorby kmene a následně připojování jednotlivých pádových koncovek pro dané číslo.

9 | Středověká (první hranatá závorka v pořadí), tj. středoevropská výslovnost je v případě některých fonémů odlišná od klasické (starověké) výslovnosti (druhá hranatá závorka v pořadí), tuto diferenci lze prezentovat např. na jménech Cicero nebo Cézar: Cicero [cicero] [kikero]; Caesar [cézar] [kaesar]. Studentům je třeba připomenout i další anomálie ve výslovnosti, ke kterým dochází pod vlivem silného akcentu mateřského jazyka např. u Italů, Angličanů apod.: Cicero [čičero, it.], Caesar [si:zə, engl.].

přízvukem a délkou vokálů v příslušných slabikách. Některé texty k procvičování jsou neupravené originální latinské texty, např. začátek první kapitoly spisu Gaia Iulia Caesara *Commentarii de bello Gallico* nebo nejvýznamnější křesťanská modlitba *Pater noster*.

Lexikum je v celém obsahu učiva zredukováno na několik nejběžnějších zástupců pro danou gramatickou látku, v lekcích je vymezena tzv. povinná slovní zásoba, kterou se student učí nazpaměť. Tato slovní zásoba je obsažena v základních cvičeních a následně též v evaluačních písemných testech. Nad rámec povinného rozsahu jsou v lekcích obsaženy i texty s rozšířenou slovní zásobou, kterou studenti vyhledávají ve slovníku. Tak zde mohou být zařazeny původní neupravené či jen drobně adaptované výrazy klasické, středověké, novověké latiny vč. latiny církevní (nejčastěji úryvky z latinských textů, citáty apod.), na kterých se studenti učí pracovat s neznámým textem, práci s latinsko-českým slovníkem a současně se navíc seznamují s poučným, zajímavým a obecně známým obsahem sdělení.

10.2. TVOŘENÍ PRÉZENTNÍHO KMENE

NB Chceme-li sloveso 3. konjugace časovat, potřebujeme pro základ slovesného tvaru **prézentní kmen**, ke kterému dle potřeby přidáváme osobní koncovky, popřípadě přípony a koncovky, stejně tak, jak to již známe u sloves 1. a 2. konjugace.

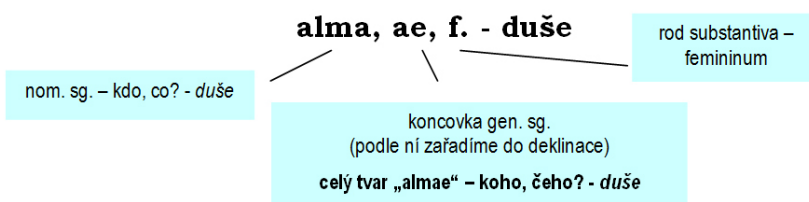
Prézentní kmen vytvoříme odtržením **-ere** od infinitivu slovesa:

crēdere – prézentní kmen - *crēd-*
scrībēre – prézentní kmen - *scrīb-*
tribuere – prézentní kmen - *tribu-*

Obr. 4 Příklad výkladu dílčí gramatické látky. Zdroj: Tomáš Kupka, *Základy latiny pro restaurátory 1. a 2. díl*, Pardubice 2009, s. 45

Tvar substantiva ve slovníku

Už podle zápisu ve slovníku můžeme určit, ke které deklinaci substantivum patří. Zápis ve slovníku vypadá takto:

Obr. 5 Příklad prezentace slovníkového zápisu substantiva. Zdroj: Tomáš Kupka, *Základy latiny pro restaurátory 1. a 2. díl*, Pardubice 2009, s. 11

Povinná slovní zásoba – maskulina
homō, inis, m. – člověk
honor, ōris, m. – pocta, čest
labor, ōris, m. – práce
mōs, mōris, m. – mrav, zvyk
victor, ōris, m. – vítěz

Povinná slovní zásoba – feminina
lēx, lēgis, f. – zákon
libertās, ātis, f. – svoboda
nātiō, ōnis, f. – národ
pāx, pācis, f. – mír, pokoj, klid
regiō, ōnis, f. – kraj, krajina

Povinná slovní zásoba – neutra
caput, itis, n. – hlava, hlavní město
corpus, oris, n. – tělo
genus, generis, n. – rod, druh
nōmen, inis, n. – jméno
tempus, oris, n. – čas, doba

Obr. 6 Příklad prezentace povinné slovní zásoby. Zdroj: Tomáš Kupka, *Základy latiny pro restaurátory 1. a 2. díl*, Pardubice 2009, s. 55

Výklad syntaxe je marginální. V počáteční fázi výuky studenti pracují především s větami jednoduchými, převažují souvětí souřadná v poměru slučovacími (*et*), odporovacími (*sed*) či důsledkovým (*itaque*), pokud se studenti dostanou k souvětí podřadnému, jedná se většinou o podmínkové věty s podmínkou reálnou v přítomnosti (*si, nisi*) nebo o věty vztažné po probrání vztažných zájmen (*qui, quae, quod*).

Největší důraz ve výuce je kladen na morfologii flexivních slovních druhů, neboť sloveso je v latinské větě gramatickou i sémantickouází a pro pochopení základního významu sdělení je pro studenty nutná dovednost určit základní větné vazby.

V případě jmen (substantiv a adjektiv) se proberou všechny deklinace včetně nepravidelností (především u třetí deklinace). Větší pozornost je též věnována stupňování adjektiv a adverbíí. Flexe zájmen se probírá pouze částečně s odkazem na další zdroje, kde lze další problematiku dohledat. Číslovky jsou probírány pouze základní a řadové s důrazem na vyjádření letopočtu (formou slova či chronogramu). Výklad slovesné flexe se omezuje jen na přítomný kmen všech konjugací, studenti si osvojí časování pravidelných sloves v indikativu přítomném, imperfekta a futura I aktiva i pasiva, sloveso *esse* a složeniny a gramatiku dependentních sloves. Až v poslední lekci se rámcově seznámí s kmenem perfektním. Ostatní slovní druhy, pokud jejich použití přímo nesouvisí s gramatikou flexivních druhů (např. adverbia u stupňování), jsou zařazeny pouze do slovní zásoby a pracuje se s nimi jen v kontextu sémantickém.

4. ZÁVĚR

Studium latiny může studentům restaurátorských oborů, především těm, kteří s ní během středoškolského studia na rozdíl od absolventů gymnázií nepřišli do styku, zpočátku působit problémy. Vztah k tomuto předmětu může ještě komplikovat skutečnost, že samotné latině předchází tradičně pověst těžkého předmětu. Problém s osvojením učiva se však dá částečně řešit například důsledným průběžným studiem, snahou o pochopení obecných gramatických zákonitostí apod.

Oproti zažitým představám, že ve výuce latiny jde pouze o latinu jako takovou, je třeba důrazně namítnout, že latina je jen jedním z elementů, jehož zvládnutí studentům přináší prospěch v rámci osobního profesního rozvoje. Kromě latiny je ve výuce kladen důraz na pochopení obecného jazykového systému na pozadí češtiny, využitelného při studiu jakéhokoli cizího jazyka. Významná je podpora a rozvoj logického myšlení díky pravidelné struktuře, kterou latinský gramatický systém na této základní úrovni výkladu má. Zcela nezastupitelnou roli při výuce hraje též postupné seznamování se s etymologií používaných výrazů majících původ v latině, okrajově v řečtině a dalších příbuzných jazycích. Díky tomu se studenti postupně orientují ve významu cizích slov a zvyšuje se pravděpodobnost správného použití takových výrazů v jejich vlastním projevu. To vše zasazené do kulturně-historického kontextu dělá z latiny velmi užitečný nástroj k rozšíření povědomí o naší společnosti.